

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی دختران و پسران

وحید قاسمی* مهری قربانیان**

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل تطبیقی اثر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی دختران و پسران انجام شده است. جمعیت آماری مورد پژوهش، دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی متوسطه‌ی شاهین‌شهر و خمینی‌شهر، در سال تحصیلی ۱۳۸۷ می‌باشند. روش تحقیق نیز از نوع توصیفی، علی - مقایسه‌ای است. نتایج به دست آمده نشان داد که میانگین‌های ابعاد دینداری، سطح دینداری و اولویتهای ارزشی در بین دو گروه دختر و پسر مهاجر (دانش‌آموزان شاهین‌شهر) و دختر و پسر بومی (دانش‌آموزان خمینی‌شهر) متفاوت و معنادار است. لذا به نظر می‌رسد مهاجرت به عنوان یکی از عوامل مؤثر در سطح و وضعیت دینداری بوده است.

کلید واژه

وضعیت دینداری، مهاجرت، ابعاد دینداری، سلسله مراتب ارزشی

* - عضو هیئت علمی دانشگاه اصفهان

** - کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان

- تاریخ دریافت: ۸۸/۹/۱۰ تأیید نهایی ۸۹/۳/۱

(۱) بیان مسئله

پدیده‌ی مهاجرت یکی از مسائل اصلی مورد توجه جامعه‌شناسان، جمعیت‌شناسان و مؤسسات مسئول توسعه‌ی کشورهاست. زیرا مهاجرت در ابعاد مختلف جامعه طی زمان تغییرات تکنولوژی و اجتماعی را به وجود می‌آورد و شرایطی را ارائه می‌کند که غریبه‌های تازه وارد باید برای به دست آوردن موقعیت‌های اجتماعی و ضروریات زندگی خود را با جامعه‌ی میزبان از نظر هویت فرهنگی وفق دهند (1: tsekouras 2005). بنابراین با گسترش شهرها و رشد بی‌سابقه‌ی مهاجرت فرهنگ‌های مختلف در کنار هم قرار می‌گیرند، که اغلب همسو و تقویت‌کننده‌ی هم نیستند و گاه‌ا در کنار یا تضاد با هم قرار می‌گیرند چرا که جوامع عقاید متفاوتی درباره‌ی هویت خویش دارند و لذا این تفاوت‌ها و تنش‌ها را در جامعه منعکس می‌کنند (81: M.ferdman 2000) و همچنین کنترل اجتماعی در این جوامع بسیار ضعیف است و افراد عموماً آزادی بیشتری در ناهنجاری و تخلف پیدا می‌کنند، از جمله تخلف از هنجارهای دینی. از نظر محسنی (۱۳۷۹) نیز از خصوصیات بارز مناطق مهاجرپذیر، حجم بالای گروه‌های فرهنگی است. در نتیجه یک سری فشارها و ناهنجاری‌ها و مسائلی را به وجود می‌آورند که شایان توجه است زیرا روابط آدم‌ها جنبه‌ای غیرشخصی پیدا می‌کند و فرد می‌تواند ناشناخته باقی بماند و به میل و سلیقه‌ی خودش زندگی کند. از نظر ساموئل هانتینگتون نیز مهاجرت بحثی در مورد هویت است (81: begg 2007)، لذا مهاجرت و به دنبال آن گمنامی اجتماعی می‌تواند یکی از

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

عوامل مؤثر در هویت و از جمله هویت دینی مهاجران باشد.

جورج زیمل نیز نقش و تأثیر گروه‌های مهاجر را در نابهنجاری‌های اجتماعی و عقیدتی چنین توضیح می‌دهد. عدم تجانس و ناهمگونی شهرها به دلیل هجوم مهاجرین و مردمانی با ریشه‌های قومی و فرهنگی متفاوت و با سطح زندگی مختلف موجب بروز ناهماهنگی و تضاد در درون شهرها می‌شود و به تبع آن آسیب‌های اجتماعی از جمله عدم رعایت هنجارهای دینی افزایش می‌یابد (محسنی ۱۳۷۹: ۴).

بنابراین و در تأیید نظرات فوق می‌توان نتیجه گرفت مهاجرت‌ها زمینه‌ی لازم را برای تغییرات فرهنگی، اجتماعی پدید می‌آورند. و مفاهیم زندگی انسان‌ها به طور کلی در معرض دگرگونی شدید قرار می‌گیرد. چنان‌که بر اساس یافته‌های توسلی (۱۳۸۰) مهاجرت در نوع دینداری و شدت و ضعف آن در اروپا، ژاپن و آمریکا تأثیر گذاشته و آنها را کم‌رنگ‌تر و حتی گاهی سبب تغییر دین در نزد افراد شده است.

از طرفی از نظر ادیبی (۱۳۷۹) نیز فرد مهاجر نه تنها تحت تأثیر فرهنگ و هنجارهای جامعه‌ی میزبان قرار گرفته، بلکه خود نیز در فرهنگ جامعه‌ی میزبان اثر می‌گذارد، چنان‌که مطابق نتایج تحقیقی به نقل از عزمیان (۱۳۸۵)، فرهنگ و باورهای مردم شاهین‌شهر به رغم نزدیکی به اصفهان بیشتر تمایل به فرهنگ مردم جنوب دارد تا مردم اصفهان.

با توجه به نکات فوق و اینکه جامعه‌ی شاهین‌شهر نیز مهاجرپذیر بوده و تنوع گروه‌های قومی - فرهنگی در آن سبب گمنامی اجتماعی، کاهش

نظرات اجتماعی و تغییراتی در سلسله مراتب ارزش‌ها یا فرهنگ عمومی جامعه شده، به نظر می‌رسد نمودهای علنی مذهب نیز در آن کم‌رنگ شده، به همین جهت در این پژوهش به تأثیر پدیده‌ی مهاجرت در شهری مهاجرپذیر پرداخته شده و تأثیر آن در دینداری مورد توجه قرار گرفته است.

لذا پدیده‌ی مهاجرت به عنوان یک متغیر مستقل و سطوح دینداری به عنوان یک متغیر وابسته در ابعاد پنج‌گانه (دانش، باورها، عواطف، مناسک و پیامدها) مورد توجه قرار می‌گیرد. البته برای بررسی دقیق‌تر دختران مهاجر شاهین‌شهر با دختران بومی خمینی‌شهر و پسران مهاجر شاهین‌شهر با پسران بومی خمینی‌شهر مقایسه می‌شوند.

۲) چارچوب نظری تحقیق

مهاجرت عبارت است از جابه‌جایی مردم از مکانی به مکان دیگر به منظور کار یا زندگی. مردم معمولاً به دلیل دور شدن از شرایط یا عوامل نامساعد دورکننده‌ای مانند فقر، کمبود غذا، جنگ و... مهاجرت می‌کنند، دلیل دوم می‌تواند شرایط و عوامل مساعد جذب‌کننده مانند آموزش بهتر، مسکن بهتر و آزادی بیشتر در مقصد مهاجرت باشد (contributors 2008: 2) چنان‌که لهسائی‌زاده (۱۳۶۸) و نظریه‌ی تفاوت‌ها نیز به این نکته اشاره دارند که گاهی رهایی از تعصبات و آزادی مذهبی یا سیاسی سبب مهاجرت می‌شود (Encarta 2008: 9). از طرف دیگر فرهنگ خانواده هم می‌تواند عامل مهمی در انتخاب مقصد مهاجرت باشد، چنان‌که مورمون‌ها در انتخاب مقصد مهاجرت به این نکته توجه داشتند (kontuly 1955: 79) فوکوداپار در این باره می‌گوید برخی مهاجرین

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی

دوست دارند که هویت فرهنگی آنان حفظ شود و حاضر به از دست دادن این هویت نیستند و سعی در حفظ رابطه‌ی خود با فرهنگ اصلی دارند و در این راه برای مشخص کردن تفاوت‌ها دست به مبارزه می‌زنند و به همین دلیل است که مهاجرین نه تنها مهارت، بلکه کار و عقاید خود را نیز به زندگی افراد جامعه‌ی دیگر منتقل می‌کنند (3: undp 2004). البته زنجانی (۱۳۸۰) تفاوت‌های ملموسی را در نگرش و رفتارهای مهاجران با دیگران به دست آورده که می‌تواند به نوعی در جامعه تأثیرگذار باشد. از نظر داویدیان (۱۳۷۹) نیز آنچه در مهاجرت در معرض بیشترین مخاطرات قرار می‌گیرد، معنویات و فرهنگ اصیل و دینی انسان‌هاست.

به نظر تقوی (۱۳۷۱) کارکردگرایان در این باره معتقدند که مهاجرین به تدریج در محیط جذب ارزش‌های فرهنگی جامعه‌ی مقصد را می‌پذیرند و در روند فرهنگ‌پذیری و همانندگردی قرار می‌گیرند. البته این جریان یک‌طرفه نیست و گاهی اوقات جریان دوجانبه‌ای است که مهاجر و میزبان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و فرهنگ آنها را دگرگون می‌کند و این همان هزینه‌های روانی مهاجرت است که ساستاد^۱ به آن اشاره کرده است و ویژگی‌های فرهنگی را به خاطر سازگاری با طرح‌های فرهنگی مردمی که با آنها مواجه می‌شوند تغییر می‌دهد (6: Migration 2003). و.ژ. و.بری از آن تحت عنوان هضم جامعه‌ی جدید و رد فرهنگ مبدأ یاد می‌کند (تاپیا ۱۳۷۹: ۱۱۱). بنابراین مهاجرین پس از مهاجرت با نشانه‌ها، رفتارها، عقاید و ارزش‌های مختلف روبه‌رو می‌شوند و این امر سبب

1- I. Sjaasted

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

فعالیت شدید یادگیری می‌شود و تغییراتی را به دنبال دارد، چرا که مهاجرین برای مهاجرت موفق نیاز به احساس پذیرفته‌شدن دارند و همین امر در پیشرفت آنها می‌تواند مؤثر واقع شود. از طرف دیگر حفظ و نگهداری هویت فرهنگی و انطباق با فرهنگ جدید مشکلاتی را برای مهاجرین در پی دارد (Boekstijin: 1988: 83). البته باید به این نکته نیز توجه داشت که مطالعات تجربی فاکس نیز نشان می‌دهد که سبک زندگی و فرهنگ و عقاید گروه قوم مهاجر، گاهی عقاید گروه مسلط (گروه بومی) را تهدید می‌کند^۱ (محسنی ۱۳۷۹: ۴) و این امر بستگی به حمایت اقوام مهاجر و همچنین فشار جامعه‌ی مقصد (مهاجرپذیر) برای شبیه شدن دارد (phiny2001:493).

البته لازم به ذکر است از نظر ایوانز کنش‌های متقابل و پی در پی فرد با دیگران، که مذهبی‌اند، می‌تواند مجال کنترل دقیق آنها را فراهم و احتمال تقویت مستمر ارزش‌های اخلاقی و دینی را فراهم سازد. در ضمن قید و بندهای قومی - اجتماعی نیز می‌توانند قید و بندهای دینی را استحکام بخشند (ایوانز و دیگران ۱۳۸۰: ۱۶۵-۱۶۲). بنابراین، در تأیید نظرات فوق می‌توان گفت مهاجرت‌ها زمینه‌ی لازم را برای تغییرات فرهنگی - اجتماعی و حتی سلسله مراتب ارزش‌ها پدید می‌آورند و در نتیجه تغییرات در مناسبات و آداب و رسوم فرهنگی، اجتماعی و ناهمگونی در هنجارهای فرهنگی، اجتماعی و دینی مهاجران را در پی دارد (صارمی ۱۳۸۷: ۵) چنان‌که بر اساس یافته‌های توسلی (۱۳۸۰) نیز مهاجرت در نوع دینداری و شدت و ضعف

۱- شاید به همین دلیل است که شاهین‌شهر با وجود نزدیکی به اصفهان، دارای تعصب مذهبی کمتر نسبت به دین است.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

آن در اروپا، ژاپن و آمریکا تأثیر گذاشته و آنها را کم‌رنگ‌تر کرده و حتی گاهی سبب تغییر دین در نزد افراد شده است. بنابراین شرایط اجتماعی و محیطی و فرهنگ می‌تواند در دینداری افراد اثرگذار باشد. چنان‌که حتی گاهی فرهنگ فرد، مذهب را تعریف می‌کند و طبیعتاً عقاید مذهبی، جنبه‌های دیگر رفتار بشر را برمی‌انگیزاند (Connelly 2002: 2).

با توجه به توضیحات فوق می‌توان چنین نتیجه گرفت که افراد برای رفع نیازهای اقتصادی و اجتماعی و... اقدام به مهاجرت می‌نمایند و طی این اقدام یا تحت تأثیر فرهنگ جامعه میزبان قرار گرفته یا در آن تأثیر گذاشته و به نوعی فرهنگ‌پذیری یا همانندگردی دست می‌زنند.

بنابراین، مهاجرت در باورهای فرد مهاجر تأثیرگذار است و یکی از این باورها نیز عقاید دینی است. به طوری‌که در بسیاری از موارد فرد در انتخاب مقصد مهاجرت، به جز فرصت‌های خاص، به آزادی عمل با فرهنگ و درجه‌ی تعصب منطقه‌ی مورد نظر توجه دارد. چنان‌که در نظریه‌ی تفاوت‌ها نیز به این امر اشاره شد، مثلاً فردی که در عقاید مذهبی تعصب خاصی دارد، ترجیح می‌دهد به منطقه‌ی مهاجرت کند که عقاید او در آن جامعه مقبول بوده و رعایت گردد. چرا که می‌داند این مهاجرت در عین فوایدی که برای او دارد در افراد خانواده و وضعیت دینداریشان نیز تأثیرگذار است، که از نظر شخص مهاجر ممکن است مثبت یا منفی باشد و با توجه به این امر مبادرت به مهاجرت خواهد کرد. این امر در مورد فردی که تعصب مذهبی ندارد بالعکس عمل می‌کند. لذا می‌توان بر اساس دیدگاه‌های فوق‌الذکر به

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

این نتیجه رسید که مهاجرت در بسیاری از ابعاد زندگی فرد مهاجر تأثیرگذار است، یکی از این ابعاد نیز باورها و اعتقادات دینی است که می‌تواند از عوامل مهم در تصمیم‌گیری فرد مهاجر برای مهاجرت باشد.

در پایان با توجه به اینکه سلسله مراتب ارزشی افراد می‌تواند در اولویت دادن به مسائل دینی یا کم اهمیت شمردن آن مؤثر باشد، لذا در ذیل به ذکر نظراتی در این باره می‌پردازیم. امین صارمی (۱۳۸۷) در این باره معتقد است که مهاجرت‌ها موجب تغییراتی در سلسله مراتب ارزش‌ها یا فرهنگ عمومی و عقیدتی جوامع مهاجرپذیر می‌شوند. اینگلهارت نیز در تحقیقات خود به این نتیجه رسیده است که تغییرات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... فرهنگ جوامع را از جنبه‌های بسیار مهم دگرگون کرده و نگرش مردم را راجع به مسائل مختلف سیاسی، اجتماعی و دینی تغییر داده است، بنابراین خواست مردم از زندگی عوض شده است (اینگلهارت ۱۳۷۳: ۱).

لذا در جوامع کنونی نیز با تغییراتی که در زمینه‌ی ارزش‌ها و عقاید و به طور کلی فرهنگ به وجود آمده، شاهد تغییراتی در زمینه‌ی شکل‌گیری رفتار هستیم و به تبع آن شاهد تغییر در وضعیت دینداری نیز می‌باشیم.

۳) اهداف تحقیق

بررسی و شناسایی تأثیرگذاری اولویت‌های ارزشی در سطح دینداری با توجه به جنسیت هدف کلی طرح می‌باشد و اهداف جزئی عبارت‌اند از:
الف) تعیین سطح و وضعیت دینداری دختران و پسران مهاجر و بومی در هر یک از ابعاد دینداری.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی

ب) تعیین تأثیرگذاری اولویت‌های ارزشی در سطح دینداری دختران و پسران مهاجر و بومی.

۴) فرضیات تحقیق

فرضیه اول: میانگین ابعاد دینداری در بین دختران و پسران مهاجر و بومی متفاوت است.

فرضیه دوم: میانگین سطح دینداری در بین دو گروه دختران و پسران مهاجر و بومی متفاوت است.

فرضیه سوم: میانگین سطح دینداری دختران و پسران مهاجر شاهین‌شهر مشابه همدیگر و دختران و پسران بومی نیز مشابه یکدیگر است.

فرضیه چهارم: اولویت‌های ارزشی در بین دو گروه دختر و پسر مهاجر و بومی متفاوت است.

۵) روش تحقیق

روش تحقیق از نوع توصیفی، علی-مقایسه‌ای است که در آن به دنبال کشف روابط بین عوامل و شرایط خاص از جمله تأثیر مهاجرت در وضعیت دینداری می‌باشد. در این تحقیق از دو گروه، دانش‌آموزان شاهین‌شهر به عنوان مهاجر و گروه مطالعه و از دانش‌آموزان خمینی‌شهر به عنوان گروه مقایسه که متغیرهای مورد نظر در آنها وجود ندارد استفاده می‌کنیم. همچنین برای شبیه‌سازی هر چه بیشتر دو گروه با هم و کاهش اثر سایر عوامل مؤثر بر پاسخ‌گویی، سعی شده است دو گروه را از نظر سن، جنس، پایه و رشته‌ی تحصیلی، تحصیلات پدر و

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

مادر و رفاه مادی خانواده هم‌تاسازی کنیم و سپس از طریق پرسشنامه نگرش و جهت‌گیری‌های دو گروه را مشخص و سپس مقایسه کنیم.

۶) جامعه‌ی آماری و حجم نمونه

در این پژوهش جامعه‌ی آماری مورد نظر ما دانش‌آموزان دختر و پسر مهاجر دوره‌ی متوسطه در سطح شاهین‌شهر در سال تحصیلی ۸۷-۸۶ است و شامل دبیرستان‌های دخترانه و پسرانه، دولتی و غیرانتفاعی، در رشته‌های نظری و کار و دانش می‌شود. همچنین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره‌ی متوسطه‌ی خمینی‌شهر نیز به عنوان گروه مقایسه، در دبیرستان‌های دخترانه و پسرانه، دولتی و غیرانتفاعی، در رشته‌های نظری و کار و دانش جزء جامعه‌ی آماری محسوب می‌شوند.

حجم نمونه نیز بر اساس ترکیبی از دو شیوه‌ی چند مرحله‌ای و طبقه‌ای متناسب با حجم بوده و بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر (۱۹۲ نفر از دانش‌آموزان شاهین‌شهر و ۱۹۲ نفر از دانش‌آموزان خمینی‌شهر) انتخاب شدند.

۷) آزمون فرضیه‌ها

۷-۱) آزمون فرضیه‌ی اول

میانگین ابعاد دینداری در بین دختران و پسران مهاجر و بومی متفاوت است.

الف) ابعاد دینداری دختران مهاجر و بومی

جدول ۱: آزمون U مان - ویتنی برای مقایسه‌ی دختران خمینی شهر و شاهین شهر در ابعاد مختلف دینداری

ابعاد دینداری	جنس / شهر	فراوانی	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	U مان - ویتنی	Z	سطح معنی داری
دانش	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۰/۵۹	۱۰۲۸۴/۵۰	۲۸۲۸/۵۰۰	- ۴/۲۶۵	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۷/۵۹	۷۲۹۳/۵۰			
باور	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۰/۹۱	۱۰۳۱۴/۵۰	۲۷۹۸/۵۰۰	- ۴/۷۵۴	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۷/۲۷	۷۲۶۳/۵۰			
عواطف	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۱/۰۲	۱۰۳۲۴/۵۰	۲۷۸۸/۵۰۰	- ۴/۳۱۰	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۷/۱۶	۷۲۵۳/۵۰			
مناسک	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۱/۹۱	۱۰۴۰۷/۵۰	۲۷۰۵/۵۰۰	- ۴/۵۱۴	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۹/۲۸	۷۱۷۰/۵۰			
پیامدها	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۱/۱۲	۱۰۳۳۴/۰۰	۲۷۷۹/۰۰۰	- ۴/۳۱۲	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۷/۰۶	۷۲۴۴/۰۰			

مطابق با جدول فوق میانگین رتبه‌ها در تمام ابعاد دینداری، در دختران نمونه‌ی خمینی شهر بیش از دختران شاهین شهر بوده است و مطابق Z و سطح معنی داری به دست آمده، در تمام ابعاد تفاوت معنی دار بوده است و

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

نشانگر این است که دانش‌آموزان دختر نمونه‌ی خمینی‌شهر در تمام ابعاد دارای رتبه‌های بالاتری نسبت به پاسخ‌گویان دختر نمونه‌ی شاهین‌شهر بوده‌اند و بنابراین فرضیه‌ی اول این تحقیق تأیید می‌شود.

ب) ابعاد دینداری پسران مهاجر و بومی

جدول ۲: آزمون U مان - ویتنی برای مقایسه‌ی پسران خمینی‌شهر و شاهین‌شهر در ابعاد مختلف دینداری

سطح معنی داری	Z	U مان - ویتنی	مجموع رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	فراوانی	جنس / شهر	ابعاد دینداری
۰/۰۰۰	- ۴/۶۵۲	۳۰۲۷/۵۰۰	۱۱۶۲۴/۵۰	۱۱۷/۴۲	۹۹	پسران خمینی‌شهر	دانش
			۷۸۷۸/۵۰	۸۰/۳۹	۹۸	پسران شاهین‌شهر	
۰/۲۷۰	- ۱/۱۰۴	۴۴۵۳/۵۰۰	۱۰۱۹۸/۵۰	۱۰۳/۰۲	۹۹	پسران خمینی‌شهر	باور
			۹۳۰۴/۵۰	۹۴/۹۴	۹۸	پسران شاهین‌شهر	
۰/۴۴۷	- ۰/۷۶۰	۴۵۴۹/۵۰۰	۱۰۱۰۲/۵۰	۱۰۲/۰۵	۹۹	پسران خمینی‌شهر	عواطف
			۹۴۰۰/۵۰	۹۵/۹۲	۹۸	پسران شاهین‌شهر	
۰/۰۰۰	- ۵/۱۴۲	۲۷۹۷/۵۰۰	۱۱۸۵۴/۵۰	۱۱۹/۷۴	۹۹	پسران خمینی‌شهر	مناسک
			۷۶۴۸/۵۰	۷۸/۰۵	۹۸	پسران شاهین‌شهر	
۰/۰۰۱	- ۳/۲۵۰	۳۵۵۵/۰۰۰	۱۱۰۹۷/۰۰	۱۱۲/۰۹	۹۹	پسران خمینی‌شهر	پيامدها
			۸۴۰۶/۰۰	۸۵/۷۸	۹۸	پسران شاهین‌شهر	

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

مطابق نتایج جدول فوق میانگین رتبه‌ها در سه بعد دینداری شامل دانش، مناسک و پیامدهای دینی در بین پسران نمونه‌ی خمینی شهر بیش از پسران شاهین شهر بوده است و مطابق Z و سطح معنی داری به دست آمده، در ابعاد ذکر شده تفاوت معنی دار بوده است و نشانگر این مطلب است که دانش‌آموزان پسر نمونه‌ی خمینی شهر در موارد نامبرده رتبه‌های بالاتری نسبت به پاسخ‌گویان پسر نمونه‌ی شاهین شهر داشتند، بنابراین قسمت دوم فرضیه‌ی اول به جز موارد باورها و عواطف تأیید شد.

۲-۷) آزمون فرضیه‌ی دوم

میانگین سطح دینداری^۱ در بین دختران و پسران مهاجر و بومی متفاوت است.

جدول ۳: آزمون U مان - ویتنی برای مقایسه سطح دینداری در بین دختران و پسران خمینی شهر و شاهین شهر

سطح معنی داری	Z	U مان - ویتنی	مجموع رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	فراوانی	سطح دینداری
۰/۰۰۰	- ۶/۰۰۳	۲۱۵۰/۵۰۰	۱۰۹۶۲/۵۰	۱۱۷/۸۸	۹۳	دختران خمینی شهر
			۶۶۱۵/۵۰	۷۰/۳۸	۹۴	دختران شاهین شهر
۰/۰۰۰	- ۵/۰۸۰	۲۸۲۰/۰۰۰	۱۱۸۳۲/۰۰	۱۱۹/۵۲	۹۹	پسران خمینی شهر
			۷۶۷۱/۰۰	۷۸/۲۸	۹۸	پسران شاهین شهر
۰/۰۰۰	- ۷/۸۷۳	۹۸۷۴/۰۰۰	۴۵۵۱۸/۰۰	۲۳۷/۰۷	۱۹۲	دختران و پسران خمینی شهر
			۲۸۴۰۲/۰۰	۱۴۷/۹۳	۱۹۲	دختران و پسران شاهین شهر

۱- منظور از سطح دینداری، مجموع ابعاد پنج گانه دینداری می باشد

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

مطابق نتایج جدول فوق میانگین رتبه‌ها در دختران و پسران نمونه‌ی خمینی شهر بیش از دختران و پسران نمونه‌ی شاهین شهر بوده است و بر اساس Z و سطح معنی داری به دست آمده، این تفاوت‌ها معنادار بوده است. بنابراین، فرضیه‌ی طرح شده تأیید می‌شود و نمونه‌ی خمینی شهر از نظر سطح دینداری بالاتر از شاهین شهر می‌باشد.

۷-۳) آزمون فرضیه‌ی سوم

میانگین سطح دینداری دختران و پسران مهاجر شاهین شهر مشابه همديگر و دختران و پسران بومی نیز مشابه یکدیگر است.

جدول (۴): آزمون U مان - ویتنی، برای مقایسه سطح دینداری در بین دو گروه

خمینی شهر و شاهین شهر

سطح معنی داری	Z	U مان - ویتنی	مجموع رتبه‌ها	میانگین رتبه‌ها	فراوانی	سطح دینداری
۰/۱۱۶	- ۱/۵۷۱	۳۹۹۹/۵۰۰	۹۵۷۸/۵۰	۱۰۲/۹۹	۹۳	دختران خمینی شهر
			۸۹۴۹/۵۰	۹۰/۴۰	۹۹	پسران خمینی شهر
۰/۹۶۶	- ۰/۰۴۳	۴۵۸۹/۵۰۰	۹۰۸۷/۵۰	۹۶/۶۸	۹۴	دختران شاهین شهر
			۹۴۴۰/۵۰	۹۶/۳۳	۹۸	پسران شاهین شهر

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی

برای اینکه مشخص گردد که آیا سطح دینداری دختران با پسران خمینی شهر (بومی) و دختران با پسران شاهین شهر (مهاجر) تفاوت وجود دارد یا خیر؟ به نتایج جدول فوق توجه می‌کنیم. مطابق نتایج جدول بالا، در خمینی شهر میان دختران و پسران تفاوتی معنادار از نظر سطح دینداری وجود ندارد، همچنین در شاهین شهر نیز میان دختران و پسران تفاوتی معنادار از نظر سطح دینداری وجود ندارد. لذا می‌توان چنین نتیجه گرفت که مهاجرت روی دینداری افراد تأثیرگذار است و به‌طور کلی دانش‌آموزان دختر و پسر خمینی شهر از نظر سطح دینداری بالاتر از نمونه‌ی شاهین شهر می‌باشند و در ضمن از نظر دینداری نیز مشابه یکدیگرند.

۴-۷) آزمون فرضیه‌ی چهارم

اولویت‌های ارزشی در بین دختران و پسران مهاجر و بومی متفاوت است.

الف) اولویت‌های ارزشی دختران مهاجر و بومی

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

جدول (۵): آزمون U مان - ویتنی، برای مقایسه اولویت‌های ارزشی دختران
خمینی شهر و شاهین شهر

اولویت‌های ارزشی	جنس/شهر	فراوانی	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	U مان - ویتنی	Z	سطح معنی داری
اقتصادی	دختران خمینی شهر	۹۳	۸۵/۹۱	۷۹۸۹/۵۰	۳۶۱۸/۵۰۰	- ۲/۰۴۹	۰/۰۴۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۱۰۲/۰۱	۹۵۸۸/۵۰			
سیاسی	دختران خمینی شهر	۹۳	۹۰/۸۱	۸۴۴۵/۵۰	۴۰۷۴/۵۰۰	- ۰/۸۰۸	۰/۰۴۱۹
	دختران شاهین شهر	۹۴	۹۷/۱۵	۹۱۳۲/۵۰			
دینی	دختران خمینی شهر	۹۳	۱۱۰/۸۱	۱۰۳۰۵/۵۰	۲۷۱۴/۵۰۰	- ۴/۵۴۷	۰/۰۰۰
	دختران شاهین شهر	۹۴	۷۹/۱۹	۷۰۸۵/۵۰			
فرهنگی	دختران خمینی شهر	۹۳	۸۹/۹۷	۸۳۶۷/۵۰	۳۹۹۶/۵۰۰	- ۰/۹۰۶	۰/۳۶۵
	دختران شاهین شهر	۹۴	۹۷/۰۳	۹۰۲۳/۵۰			
اجتماعی	دختران خمینی شهر	۹۳	۹۹/۴۲	۹۲۴۶/۵۰	۲۸۶۶/۵۰۰	- ۱/۴۰۰	۰/۱۶۲
	دختران شاهین شهر	۹۴	۸۸/۶۳	۸۳۳۱/۵۰			

مطابق نتایج جدول فوق میانگین رتبه‌ها در موارد ارزش‌های اقتصادی و دینی در پاسخ‌گویان نمونه‌ی شاهین‌شهر و خمینی‌شهر تفاوت معنی‌دار دارد به طوری‌که ارزش‌های دینی در دانش‌آموزان نمونه‌ی خمینی‌شهر و ارزش‌های اقتصادی در دانش‌آموزان شاهین‌شهر دارای نمرات بالاتر بوده است. بنابراین در موارد مذکور با توجه به ضریب Z و سطح معنی‌داری به دست آمده، فرضیه‌ی فوق تأیید شده است.

البته در بقیه‌ی موارد تفاوت‌ها معنادار نبوده است ولی به طور کلی

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی

برحسب میانگین‌های به دست آمده، اولویت‌های ارزشی به ترتیب اهمیت در دختران نمونه‌ی خمینی‌شهر عبارت است از: دینی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و اولویت‌های ارزشی به ترتیب اهمیت در نمونه‌ی شاهین‌شهر عبارت است از: اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و دینی.

ب) اولویت‌های ارزشی پسران مهاجر و بومی

جدول ۶: آزمون U مان - ویتنی، برای مقایسه اولویت‌های ارزشی پسران خمینی‌شهر و شاهین‌شهر

اولویت‌های ارزشی	جنس / شهر	فراوانی	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	U مان - ویتنی	Z	سطح معنی داری
اقتصادی	پسران خمینی‌شهر	۹۹	۸۶/۵۰	۸۵۶۳/۵۰	۳۶۱۳/۵۰۰	- ۳/۰۱۲	۰/۰۰۳
	شاهین‌شهر	۹۸	۱۱۰/۷۵	۱۰۷۴۲/۵۰			
سیاسی	پسران خمینی‌شهر	۹۹	۱۱۲/۶۴	۱۱۱۵۱/۵۰	۳۵۰۰/۵۰۰	- ۳/۳۹۷	۰/۰۰۱
	شاهین‌شهر	۹۸	۸۵/۲۲	۸۳۵۱/۵۰			
دینی	پسران خمینی‌شهر	۹۹	۱۱۶/۶۷	۱۱۵۵۰/۵۰	۳۱۰۱/۵۰۰	- ۴/۴۴۹	۰/۰۰۰
	شاهین‌شهر	۹۸	۸۱/۱۵	۷۹۵۲/۵۰			
فرهنگی	پسران خمینی‌شهر	۹۹	۸۸/۰۵	۸۷۱۷/۰۰	۳۷۶۷/۰۰۰	- ۲/۷۴۹	۰/۰۰۶
	شاهین‌شهر	۹۸	۱۱۰/۰۶	۱۰۷۸۶/۰۰			
اجتماعی	پسران خمینی‌شهر	۹۹	۱۰۳/۷۴	۱۰۲۷۰/۵۰	۴۳۸۱/۵۰۰	- ۱/۲۰۷	۰/۲۲۷
	شاهین‌شهر	۹۸	۹۴/۲۱	۹۲۳۲/۵۰			

مطابق نتایج جدول فوق میانگین رتبه‌ها در موارد ارزش‌های اقتصادی،

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

سیاسی، دینی و فرهنگی در پاسخ‌گویان نمونه‌ی شاهین‌شهر و خمینی‌شهر تفاوت معنی‌دار دارد. به طوری‌که میانگین رتبه‌ها در مورد ارزش‌های دینی و سیاسی نمونه‌ی خمینی‌شهر و در مورد ارزش‌های اقتصادی و فرهنگی، نمونه‌ی شاهین‌شهر دارای نمرات بالاتر بوده‌اند. بنابراین در موارد مذکور با توجه به ضریب Z و سطح معنی‌داری به دست آمده، فرضیه‌ی تفاوت اولویت‌های ارزشی مهاجران و بومیان تأیید شده است.

البته در مورد اولویت‌های اجتماعی تفاوت معنادار نبوده است. ولی به طور کلی برحسب میانگین‌های به دست آمده، اولویت‌های ارزشی به ترتیب اهمیت در پسران نمونه‌ی خمینی‌شهر عبارت است از: دینی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و اولویت‌های ارزشی به ترتیب اهمیت در پسران نمونه‌ی شاهین‌شهر عبارت است از: اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و دینی.

۸) بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج فوق سطح دینداری دختران و پسران بومی خمینی‌شهر بالاتر از سطح دینداری دختران و پسران مهاجر شاهین‌شهر می‌باشد. چنان‌که در تمامی ابعاد، میانگین به دست آمده هرچند بالاتر از حد متوسط بود ولیکن این میزان برای دانش‌آموزان خمینی‌شهر رقم بالاتری را به خود اختصاص داده است. دانش مذهبی دختران بومی خمینی‌شهر بیشتر از دختران مهاجر شاهین‌شهر بود. همچنین باورها، عواطف، مناسک و پیامدهای مذهبی نیز درباره‌ی دختران مهاجر دارای میانگینی کمتر از دختران بومی خمینی‌شهر بوده است. البته این موارد درباره‌ی پسران مهاجر و بومی نیز صادق بوده است.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

با توجه به نتایج فوق می‌توان به نظرات شریعتمداری اشاره کرد، چنان‌که از نظر شریعتمداری (۱۳۷۴) منشأ افکار و عقاید در هر جامعه فرهنگ و اموری خاص می‌باشند، مثلاً در یک جامعه عقاید دینی و در جامعه‌ی دیگر آداب و رسوم خاص و... تأثیرگذارند، به نظر می‌رسد در خمینی شهر نیز عقاید مذهبی تأثیرگذاری بیشتری در شکل‌گیری افکار و عقاید و به دنبال آن ابعاد مختلف دینداری دارد ولی در شاهین شهر به دلیل تعدد و تنوع اقوام و فرهنگ‌ها عوامل مختلفی در شکل‌گیری افکار مؤثرند. از طرف دیگر تحقیقات کوهلن و آرنولد (احمدی ۱۳۶۹) و مولا (۱۳۷۹) نشان می‌دهد که، جوانان به شدت تحت تأثیر محیط خود هستند. در تأیید این نظر می‌توان به نظرات ساستاد و کارکردگرایان (۱۳۷۱)، توسلی (۱۳۸۰) و... اشاره کرد، از نظر آنان مهاجرت می‌تواند، در فرهنگ و اندیشه اثرگذار باشد و این اثرگذاری جریان دوجانبه‌ای است که جامعه‌ی میزبان و مهاجر را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مطابق نتایج این تحقیقات میزان اجرا و پای‌بندی به دستورات دینی در بین مهاجرین کاهش یافته است، علت این امر از نظر صانعی (۱۳۷۲) این است که در جوامع کوچک و محدود فشار گروهی در شکل دادن به نوع رفتار و فرائض دینی تأثیر بسزا دارد، در حالی‌که در جوامع بزرگ و مرکب (مهاجرپذیر) فشار گروهی به حداقل ممکن کاهش می‌یابد، بنابراین از نظر ایوانز و دیگران (۱۳۸۰) کنش‌های پی در پی و متقابل افراد مذهبی احتمال تقویت مستمر ارزش‌های اخلاقی و دینی را فراهم می‌سازد و رفتار دینی شخص در ارتباط با سایر مؤمنان، دوستان مذهبی و هم‌سن‌وسالان و اعضای خانواده شکل می‌گیرد، لذا این موارد به عنوان عوامل مؤثر در وضعیت دینداری در جوامع مهاجرپذیر متفاوت از جوامع بومی

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

خواهد بود، و همین امر در سطح دینداری این دو جامعه اثرگذار بوده است، چنان‌که موارد فوق‌الذکر و قید و بندهای قوی اجتماعی حاکم بر خمینی‌شهر سبب افزایش سطح دینداری در این شهر و کاهش آن در شاهین‌شهر شده است. همچنین پایین بودن درجه‌ی تعصب در جامعه و به خصوص جوامع مهاجرپذیر^۱ (شاهین‌شهر) سبب کاهش توجه و آزادی عمل بیشتر در رعایت نکردن هنجارهای دینی می‌شود ولی در جوامع بومی، درجه‌ی تعصب بیشتر و آزادی عمل کمتر می‌باشد، چنان‌که باکس نیز معتقد است که تنوع و تعدد خرده‌فرهنگ‌ها با میزان تخطی از هنجارها (هنجارهای دینی) ملازمه دارد و در نتیجه پیامدهای دینی در جامعه کمتر رعایت می‌گردد (محسنی ۱۳۷۹). از طرف دیگر از نظر رابرتسون (۱۳۷۲) گاهی میان فرهنگ آرمانی و فرهنگ واقعی تفاوت وجود دارد، یعنی اگر رفتاری در بین مردم عمومیت یابد، هر چند در عرف و دین هم رد شده باشد، مقبول بسیاری از افراد و خانواده‌ها قرار می‌گردد و زشتی و بدی آن از بین می‌رود، چنان‌که لیتون نیز این مطلب را به این صورت بیان می‌کند که گاهی خصوصیات فرهنگی و رفتاری یک طبقه در بین سایر طبقات به صورت عموماً فرهنگی در می‌آید و جزء رفتار عمومی می‌شود، این رفتار هر چند در دین هم رد شده باشد، اگر به صورت عمومی در آمد دیگر غیراخلاقی و مذموم شناخته نمی‌شود (صانعی ۱۳۷۲). بنابراین توضیحات، در جوامع مهاجرپذیر از جمله شاهین‌شهر نیز بسیاری از رفتارها و پیامدهای دین تحت تأثیر عموماً فرهنگی و فرهنگ واقعی قرار گرفته و رعایت نمی‌شود

۱- با توجه به نتایج به‌دست آمده در تحقیق، اکثر دانش‌آموزان شاهین‌شهر معتقد به پائین بودن درجه‌ی تعصب در شاهین‌شهر بوده‌اند.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

و جامعه و افراد نیز در مقابل آن عکس‌العملی نشان نمی‌دهند و به راحتی از مقابل آن می‌گذرند، مانند نوع پوشش و روابط و... در شاهین‌شهر، در صورتی که برخورد با همین موارد در جوامع سنتی و بومی با حساسیت بیشتری همراه است و بالطبع بیشتر رعایت می‌گردد، بنابراین در جوامع سنتی و بومی از نظر علامه دین کارکرد اجتماعی خود را از طریق رعایت پیامدهای مذهبی که حافظ و ضامن اخلاق و سلامت جامعه است حفظ کرده ولی در جوامع بزرگ‌تر و مهاجرپذیر، دین تاحدی این کارکرد خود را از دست داده است (طالبان ۱۳۸۰). چنان‌که از نظر دورکیم نیز دین منبع اخلاق است و کاهش اثرات مذهب سبب تخریب جامعه از بعد اخلاقی خواهد شد، بدین خاطر است که فسادهای اخلاقی در جوامع مهاجرپذیر و بزرگ بیشتر به چشم می‌خورد ولی در جوامع بومی و سنتی با توجه به توضیحات فوق کمتر دیده می‌شود، به طوری که میانگین سطح دینداری در دو گروه مهاجر (دختر و پسر) و بومی (دختر و پسر) متفاوت و میانگین آن برای جامعه‌ی سنتی و بومی (خمینی‌شهر) بیشتر است.

جالب توجه اینکه میانگین سطح دینداری برای دختران و پسران مهاجر دارای تفاوت معنادار نیست، همچنین دختران و پسران بومی خمینی‌شهر نیز از نظر سطح دینداری دارای تفاوت معنادار نبود و این امر احتمالاً مربوط به تأیید و تأثیر مهاجرت در شاهین‌شهر و عدم تأثیر آن در خمینی‌شهر بوده است.

البته توجه به اولویتهای ارزشی، که تحت تأثیر جو حاکم در جامعه است، نیز در ترتیب قرار گرفتن اولویتهای دینی و غیردینی مؤثر است و همین امر مستقیم و غیر مستقیم در سطح دینداری جوامع تأثیر دارد، چنان‌که در جامعه‌ی بومی و سنتی خمینی‌شهر اولویتهای دینی در درجه‌ی اول اهمیت و اولویت

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

اقتصادی در درجه‌ی آخر اهمیت قرار دارد، ولی در جامعه‌ی مهاجرپذیر شاهین‌شهر دقیقاً عکس این مطلب صادق است یعنی اولویت اقتصادی در درجه‌ی اول اهمیت و اولویت دینی در درجه‌ی آخر اهمیت قرار دارد. بنابراین طبیعی به نظر می‌رسد که از نظر وضعیت دینداری افراد بومی دارای میانگین‌های بالاتری نسبت به افراد مهاجر شاهین‌شهر باشند. چرا که از نظر شریعتمداری (۱۳۷۴) و اینگلهارت (۱۳۷۳) تغییرات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی که در جوامع و به‌خصوص در جوامع مهاجرپذیر بیشتر دیده می‌شود، فرهنگ جوامع و خواست مردم را در زندگی تغییر داده است و این دگرگونی تا حدود زیادی در میان نسل‌های جوان بیشتر نفوذ داشته و به همین ترتیب در دانش‌آموزان شاهین‌شهر نیز اثرگذار بوده است. در این مورد امین صارمی (۱۳۸۷) نیز معتقد به تأثیر مهاجرت در سلسله مراتب ارزشی در جوامع مهاجرپذیر می‌باشد. با توجه به این مطلب در نمونه‌ی شاهین‌شهر نیز اولویت‌های ارزشی شکل خاصی به خود گرفته و بالطبع در سطح دینداری نیز اثرگذار بوده است.

در خاتمه ذکر این نکته ضروری است که به غیر از عامل مهاجرت، تأثیرگذاری گروه دوستان، خانواده، رسانه‌های ارتباطی (ماهواره و اینترنت) و... نیز در سطح و وضعیت دینداری جوامع مؤثرند. البته لازم به ذکر است تمام این عوامل نیز به نوعی تحت تأثیر شرایط اجتماعی جامعه قرار دارند، بنابراین عامل مهاجرت به صورت مستقیم و غیر مستقیم می‌تواند در میزان دینداری جامعه مؤثر باشد. در ضمن نتایج تحقیق نیکپی (۱۳۸۰) و غیاثوند (۱۳۸۰) و

۱- طبق نتایج به‌دست آمده در تحقیق میزان استفاده و عدم کنترل آن از سوی خانواده در شاهین‌شهر بسیار بالاتر از خمینی‌شهر بوده است.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویتهای ارزشی

کوزر (۱۳۷۰) نیز اشاره به این امر دارد که نوع جدیدی از دینداری در حال شکل‌گیری است که افراد دینداری را به قلب پاک و نیت پاک داشتن می‌داند و لذا دین ورزی تمام جنبه‌های زندگی آنها را نمی‌پوشاند و این امر سبب خصوصی شدن دین در بین جوانان و توجه کمتر به مناسک شده است، چنان‌که در نتایج این تحقیق نیز میانگین مناسک و پیامدهای دینی در هر دو جامعه‌ی خمینی شهر و شاهین شهر پایین‌تر از بقیه‌ی ابعاد بود ولی در جامعه‌ی مهاجرپذیر شاهین شهر این میانگین‌ها رقم پایین‌تری را به خود اختصاص داده بود.

در پایان با توجه به نکات فوق‌الذکر می‌توان نتیجه گرفت که مهاجرت به عنوان یکی از عوامل مؤثر در دینداری در میزان گرایش‌ها مؤثر بوده است. البته همان‌گونه که در مباحث پیش اشاره شد، عوامل دیگری نیز ممکن است در این امر مؤثر باشند که با توجه به موضوع پژوهش قابل بررسی نمی‌باشد، لذا امید است با انجام تحقیقات بیشتر در جوامع مهاجرپذیر و تأثیر آن در وضعیت دینداری، نتایج بهتر و در دسترس‌تری در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد.

منابع

- ◀ ادیبی سده، مهدی، ۱۳۷۹. جامعه‌شناسی جنگ و نیروهای نظامی، تهران، سمت.
- ◀ احمدی، ۱۳۶۹. روان‌شناسی نوجوانان و جوانان، مشعل با همکاری نشر رودکی.
- ◀ امین صرامی، نوذر. «جنگ، مهاجرت تحمیلی و سامان فرهنگی»، نامه پژوهش، نمایه (۱۳۸۷).
- ◀ اینگلهارت، رونالد، ۱۳۷۳. تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه‌ی مریم وتر، تهران، کویر.

فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان

- ک ایوانز و دیگران، دیوید. «بررسی مجدد رابطه دین و جرم»، ترجمه‌ی علی سلیمی، حوزه و دانشگاه، ش ۲۳، (۱۳۸۰).
- ک تایپا، کلود، ۱۳۷۹. «درآمدی بر روان‌شناسی اجتماعی»، مجموعه ضرورت‌های جامعه‌شناسی روانی، ترجمه‌ی مرتضی کتبی، تهران، نی.
- ک تقوی، نعمت‌الله، ۱۳۷۱. مهاجرت‌های روستا - شهری، تبریز، ستوده.
- ک توسلی، غلامعباس، ۱۳۸۰. جامعه‌شناسی دین، تهران، سخن.
- ک داویدیان، سدیک. «برخورد ارزش‌ها و حفظ هویت فرهنگی»، مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی و شناخت مسائل ایرانیان مقیم خارج از کشور، گفتمان ایرانیان، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (۱۳۷۹).
- ک رابرتسون، یان، ۱۳۷۲. درآمدی بر جامعه با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی ستیز و کنش متقابل نمادی، ترجمه‌ی حسین بهروان، مشهد، آستان قدس رضوی.
- ک زنجانی، حبیب‌الله، ۱۳۸۰. مهاجرت، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- ک شریعتمداری، علی، ۱۳۷۴. «جامعه و تعلیم و تربیت»، تهران، امیرکبیر.
- ک صانعی، پرویز، ۱۳۷۲. «جامعه‌شناسی ارزش‌ها»، تهران، کتابخانه گنج دانش.
- ک طالبان، محمدرضا، ۱۳۸۰. «دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز»، تهران، مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- ک عزمیان، عبدالمجید، ۱۳۸۵. «بررسی و شناخت شهر شاهین‌شهر»، اصفهان، مرکز تحقیقات معلمان شاهین‌شهر.
- ک غیاثوند، احمد، ۱۳۸۰. بررسی فرآیند جامعه‌پذیری دینی جوانان (دانشگاه تهران)، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی)، (تهران، دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی).
- ک کوزر، لوئیس، برنارد روزنبرگی، ۱۳۷۸. نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناسی، ترجمه‌ی فرهنگ ارشاد، تهران، نی.

تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی

- ← کیوی، کامپنهود و ریمون لوک وان، ۱۳۷۹. روش تحقیق در علوم اجتماعی (نظری و عملی)، ترجمه‌ی عبدالحسین نیک گهر، تهران، توتیا.
- ← مولا، علیرضا. «تأثیر مهاجرت بر خانواده‌های ایرانی در سوئد»، گزیده مجموعه مقالات نخستین همایش گفتمان ایرانیان، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، اداره کل امور فرهنگی ایرانیان خارج از کشور (تهران ۱۳۷۹).
- ← لهسایی زاده، ع، ۱۳۶۸. نظریات مهاجرت، شیراز، نوید.
- ← محسنی، رضاعلی. «مهاجرت، جرایم و آسیب‌های اجتماعی»، امنیت، ش ۱۸ - ۱۷، (آذر و دی ۱۳۷۹).
- ← نیک پی، امیر. «نگاهی به برخی تحولات دینی در ایران معاصر»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، ش ۳ (۱۳۸۰).
- Human Migration, http://en.wikipedia.org/wiki/Human_migration, (2003/08/17).
- Migration - MSN Encarta. http://encarta.msn.com/the_saurus_561580488/migration.html, (2008).
- Paul Connelly. "The Persistence of Religion", <http://www.darc.org/connelly/religion3.html>, (2008).
- Immigration. <http://en.wikipedia.org/wiki/Immigration>, (2008).
- undp. "New Wave Of Immigration Requires Support For Multiculturalism ,Not enforced Assimilation", http://www.undp.org.al/index.php?page=MC/read_pr&id=112, (2004).
- George E. Tsekouras. "Modeling the Cross-Cultural Adaptation Process Of Immigrants Using Categorical Data Clustering". University of the Aegean Department of Cultural Teachnology and Communication Faonos & Harilaou Trikoupι str, GR 81-100 . Mytilene, Greece (2005).

- Boekestijin . Gees. “Intercultural migration and the development of personal identity: The dilemma between identity maintenance and cultural adaptation international journal of intercultural relations” .12 (1988).
- Jean s. Phinny, Gabriel Horenczyk, karmela liebkind & Paul Vedder. “Ethnic Identity mmigration and Well - Being : An Interactional Perspective”, **Journal of Social ssues**, vol 57, No 3 (2001).
- Bernardo m. Ferdman and Gabriel Horenczyk. “Cultural Identity and Immigration : Reconstructing the Group during Cultural Transition”, **The Hebrew university Magnes Press**, Jerusalem. (2000).
- Thomas Kontuly, Ken R. Smith & Tim B. Heaton, “Culture as a determinant of reasons for migration”, **The Social Science Journal**, Issue 2 , Vol 32,(1995).
- Begg, David General Secretary . “Irish Congress of Trade Unions Immigration” , **Integration and Cultural Identity** www. Translocations . Issue 1, vol 2 (Summer 2007).